

взаимосвязи между уровнем развития настойчивости младших школьников и уровнями их достижений в учебной деятельности.

The persistence of junior schoolchildren as psychological reason of their educational progress is examined in the article. Essence of concept of persistence is exposed by different psychologists-researchers. Results over of empiric research of intercommunication are brought between the level of development of persistence of junior schoolchildren and levels of their achievements in educational activity.

Статтю подано до друку 15.11.2013.

© 2013 р.

О. С. Толков (м. Кам'янець-Подільський)

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Важливим та водночас надзвичайно актуальним напрямком формування освітньої галузі постає її спрямованість на всебічний розвиток людини, розширення комплексу знань, умінь та навичок, покращення індивідуально-психологічних якостей особистості. Все це забезпечує створення необхідних умов для вдосконалення визначальних компетентностей школярів. А одне із пріоритетних місць у низці компетентностей займає саме комунікативна компетентність школярів. Адже вона допомагає оволодіти школярам ефективними технологіями комунікативної взаємодії, навичками забезпечення раціональної міжособистісної комунікації, здатністю до здійснення успішної адаптації у соціальних групах і ситуаціях міжособистісної взаємодії.

Розвиток соціально-економічних процесів та всебічна глобалізація передбачає систематичне спілкування однієї особи з іншими за допомогою різноманітних засобів комунікації, застосування системи електронних повідомлень, використання інформаційних пошукових потужностей всесвітньої мережі. Саме тому, систему комунікації можна вважати необхідною умовою життєдіяльності особистості та її ефективною міжособистісною взаємодією у соціумі.

На думку Ч. Кулі, комунікація – це механізм, за допомогою якого забезпечується існування і розвиток людських відносин, що включає всі розумові символи, засоби їх передачі в просторі та збереження в часі. Він включає міміку, спілкування, жести, слова, писемність тощо [10]. Комунікація – це акт спілкування, взаємозв'язок між двома або більше індивідами, заснований на взаєморозумінні, повідомленні інформації однією особою іншій або низці осіб [1, с. 23].

Комунікація виступає важливою стороною спілкування. Вона проявляється через дії та вчинки особистості, свідомо орієнтовані на їх смислове сприйняття іншими людьми. Комунікативна взаємодія відбувається вербально (обмін інформацією за допомогою слів) та невербально (обмін інформацією за допомогою різних несловесних символів і знаків) [1, с. 99].

Проаналізуємо визначення поняття компетентності у різних джерелах. С. Бондар стверджує, що компетентність – це специфічна здатність, необхідна для ефективного виконання конкретної дії у певній сфері, яка включає вузькоспеціальні знання, вміння, способи мислення, а також відповідальність за свої дії [2]. Компетенція у широкому сенсі слова, як зазначає С.І. Ожегов, це "коло питань, в яких хто-небудь добре обізнаний", а компетентний означає "знаюча, обізнана, авторитетна в якій-небудь області людина" [7, с. 256].

Синтезуючи терміни комунікація та компетентність нами розглянуто поняття "комунікативної компетентності". Комунікативна компетентність означається як здатність особистості

встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. Вона складається з сукупності знань та умінь, які забезпечують ефективний перебіг комунікативного процесу [3, с. 3]. Ефективне спілкування завжди передбачає спонтанний і творчий процес, тому ефективне спілкування – це розвиваюче спілкування. Крім особистісних особливостей до комунікативної компетентності входять особливості пізнавальних процесів й емоційної сфери. Комунікативна компетентність розглядається як ступінь оволодіння певними нормами спілкування, поведінки, як результат навчання, засвоєння соціально-психологічних еталонів, стандартів, стереотипів поведінки, оволодіння технікою спілкування.

Комунікативна компетентність школярів є досить важливим чинником індивідуального зростання особистості. Вона безпосередньо відображає рівень культурного розвитку особистості в соціумі, допомагає їй швидше адаптуватися до умов зовнішнього середовища. Комунікативна компетентність виявляється у плануванні комунікативної діяльності, використанні різних комунікативних засобів, подоланні комунікативних бар'єрів, комунікативній взаємодії особистості з оточуючими [4].

С.В. Тітова виокремила чотири рівні розвитку комунікативної компетентності [5, с. 36]:

- неусвідомлена компетентність;
- репродуктивна компетентність;
- продуктивна компетентність;
- творча компетентність.

Розвиток комунікативної компетентності школярів являє собою планомірний процес формування комунікативних якостей особистості, толерантність, емпатію, рефлексію, комунікабельність. Упродовж цього процесу здійснюється якісна перебудова особистості, відбуваються зміни у ставленні людини до процесів спілкування та навчання.

Комунікативна компетентність учнів повинна базуватися на впевненості в собі, оптимізмі, доброзичливості та пошані до людей, справедливості, альтруїзмі, чесності, емоційній стабільності, неагресивності, неконфліктності. Досить часто завдання комунікативного розвитку замінюються завданнями розвитку мови, збагаченням її мовними засобами, такими як, поповнення словникового складу, формування словотворчих навичок. Однак низький рівень мовного розвитку школярів нерідко є передумовою появи більш складної проблеми – недостатності оволодіння комунікативною поведінкою у цілому.

Становлення комунікативної компетентності школярів відбувається в умовах безпосередньої міжособистісної взаємодії, а тому виступає результатом досвіду спілкування між учнями. Зазначений досвід також здобувається і в результаті опосередкованої взаємодії за допомогою вивчення літератури, відвідування театру та кіно з яких вони отримують інформацію про особливості комунікативних ситуацій, способи та методи міжособистісної взаємодії і засоби їх вирішення [6, с. 440].

Л.А. Петровська [9] важливим чинником розвитку комунікативної компетентності вважає уявне програвання своєї поведінки в різноманітних ситуаціях. Формування комунікативної компетентності особистості необхідно здійснювати системно, використовуючи перцептивну, комунікативну та інтерактивну сторони спілкування. Адже, якісне спілкування залежить від повноти уявлень і знань про власну особистість, рефлексивного ставлення до самого себе як до суб'єкта спілкування, уміння розрізнати та адекватно виражати власні почуття та психоемоційні стани.

Варто зазначити також, що комунікативна компетентність формується на основі взаємопов'язаного мовленнєвого, соціокультурного та мовного розвитку школярів у відповідності з

їх віковими особливостями та інтересами на кожному етапі оволодіння соціальним досвідом. Основою комунікативної компетентності виступають комунікативні уміння, розвиток яких неможливий без оволодіння мовними засобами реалізації усного або писемного висловлювання. Проте знання лексичного та граматичного матеріалу ще не забезпечує становлення комунікативної компетентності [11]. У особи повинні бути також розвиненими індивідуально-психологічні якості, емпатія, співпереживання тощо. Усе це сприятиме більш швидкому та якіснішому становленню комунікативної компетентності.

Важливість наявності та розвитку комунікативної компетентності у школярів стала причиною проведення експериментального дослідження.

Метою даного експериментального дослідження стало виявлення особливостей комунікативної компетентності школярів.

Об'єктом дослідження є процес розвитку комунікативної компетентності у школярів загальноосвітніх навчальних закладів.

Предметом експериментального дослідження є рівні прояву комунікативної компетентності школярів.

У експериментальному дослідженні, спрямованому на вивчення рівнів комунікативної компетентності, брали участь 86 учнів 10-11-х класів низки загальноосвітніх навчальних закладів м. Кам'янець-Подільського (Хмельницька обл.).

З метою здійснення експериментального дослідження нами використані такі методики:

1. Оцінка рівня комунікабельності (В.Ф. Ряховський) [8, с. 290-291].
2. Методика визначення комунікативних якостей (Л.П. Калінінський) [12, с. 63-74].

Проаналізуємо результати дослідження рівня комунікативної компетентності школярів.

На початку експериментального дослідження нами використовувався тест В.Ф. Ряховського, спрямований на визначення загального рівня комунікабельності особистості. Отримані дані дозволили виокремити реальні рівні сформованості комунікації і визначити низку чинників, що забезпечують формування комунікативної культури.

Як видно з отриманих даних (див. табл. 1), 14,0% досліджуваних мають низький рівень комунікативності. Це вказує на те, що ці школярі, загалом, є неговіркими та замкнутими, віддають перевагу перебуванню на самоті. Нова діяльність і необхідність нових контактів, якщо і не призводить до паніки, то надовго виводить такого школяра з рівноваги. Однак, як показує практика, вони знають цю особливість власного характеру та нерідко бувають незадоволені собою.

Таблиця 1

Рівень комунікабельності школярів

Рівні	Кількість досліджуваних (у % від загальної кількості)
Низький рівень	14,0
Середній рівень	32,6
Вище середнього рівень	48,8
Високий рівень	4,7

Здебільшого школярі з низьким рівнем комунікабельності є слухачами, а не доповідачами. В учнівському колективі таких осіб важко виокремити. Їх образ комунікативно-компетентного школяра значно відрізняється від еталонного. Знання основ спілкування, а також здатності до їх застосування у змінних умовах досить часто не проявляються. Мовні характеристики мають низькі

показники. Нерідко такі школярі не вміють управляти своєю поведінкою при спілкуванні.

Середній рівень комунікативності мають 32,6% досліджуваних. Ці учні старших класів до певної міри є комунікативними та в незнайомій ситуації відчують себе цілком упевнено. Проте, з новими людьми вони починають взаємодіяти з певною обережністю, в суперечках і диспутах приймають участь неохоче. У їх висловах інколи простежуються саркастичні ноти без будь-яких на те підстав.

Орієнтації на гуманістичне спілкування декларуються, однак реально учнями з середнім рівнем не виявляються. Їх образ комунікативно-компетентного школяра, як і у попередньому випадку, відрізняється від еталонного, хоча вже й дещо менше. Знання основ спілкування задовільні, проте ще існує нездатність їх застосовувати в змінних умовах. Показники мовного компоненту характеризуються середніми значеннями. Такі учні несистематично здійснюють контроль над своєю комунікативною поведінкою, у них слабо розвинені здібності позитивного впливу на співрозмовника.

Комунікативність вище середнього рівня мають 48,8% досліджуваних. Для цих учнів характерна нормальна комунікативність: вони допитливі, охоче слухають цікавого співбесідника, достатньо терплячі в спілкуванні з іншими, відстоюють свою точку зору без запальності; без неприємних переживань йдуть на зустріч з новими людьми; у той же час не люблять галасливих компаній. Таких школярів характеризує надзвичайна допитливість, бажання цікавих контактів і активної взаємодії із співбесідником, а також достатня терплячість у спілкуванні з іншими.

Орієнтації на гуманістичне спілкування в учнів з рівнем вище середнього реально виявляються при взаємодії з іншими школярами. Власний образ комунікативно-компетентного школяра корелює з еталонним. У них наявні хороші знання основ спілкування, а також проявляються здатності застосовувати їх у змінних умовах. Мовні характеристики мають високі та середні показники. Вони здійснюють високий контроль над своєю поведінкою при спілкуванні, виявляють уміння впливати на комунікативного партнера.

Такий рівень розвитку комунікативності дає учневі звільнення від комплексів і замкнутості, незалежність від обставин, відкриває шлях до досягнення успіху, дарить задоволення від спілкування з оточуючими, а також дозволяє учневі вільно висловлювати свою точку зору, проявляти толерантність до думки інших людей, спонукає учнів публічно висловлювати свою думку перед аудиторією.

Високий рівень комунікативності мають 4,7% школярів. Вони вельми комунікабельні, цікаві, балакучі, люблять висловлюватися з різних питань, охоче знайомляться з новими людьми; люблять бути в центрі уваги, вони можуть розлютитися, але швидко заспокоюються. Такі учні характеризуються цікавістю, балакучістю, прагненням висловлюватися з різних питань, що досить часто, викликає роздратування оточуючих. Такі люди охоче знайомляться з новими людьми та бажують бути в центрі уваги. Вони нікому не відмовляють в проханнях, хоча не завжди можуть їх виконати. Запальні, але швидко заспокоюються. Чого їм бракує, так це посидючості та терпіння.

Комунікативні здатності є пріоритетними у школярів з таким рівнем компетентності. Їх образ комунікативно-компетентної особистості має високу значущу кореляцію з еталонним. У них наявні глибокі інтегративні знання основ спілкування і уміння застосовувати їх у змінних умовах. Мовний компонент розвинений дуже високо. Уміння управляти власною поведінкою при спілкуванні та вміння впливати на комунікативного партнера розвинене у високій мірі. Однак, нерідко дані задатки стають на перешкоді ефективної міжособистісної взаємодії такого школяра зі школярем з нижчим рівнем комунікативності.

Проаналізуємо результати, отримані за методикою визначення комунікативних якостей Л.П. Калінінського.

Нами отримані такі результати (див. табл. 2): у 16,3% досліджуваних наявний низький рівень вираженості комунікативних якостей; 65,1% досліджуваних має середній рівень вираженості комунікативних якостей; а у 18,6% досліджуваних переважає високий рівень вираженості комунікативних якостей.

Таблиця 2

Прояви комунікативних якостей у школярів

Рівні	Кількість досліджуваних (у % від загальної кількості)
Низький рівень	16,3
Середній рівень	65,1
Високий рівень	18,6

Характеризуючи школярів з високим рівнем прояву комунікативних якостей зазначимо, що вони: здатні ефективно працювати в шкільному колективі; психологічно готові до комунікативної діяльності; прагнуть до лідерства; переконані у власних силах, сподіваються на себе; в міру вимогливі, для них характерна сила волі; наполегливі в досягненні мети, відкриті та прямолінійні; уперті, прагнуть добитися свого, відстоювати свою позицію; схильні до компромісів; слухняні, схильні до переживання; тактовні: мають виражене відчуття міри, такту у взаємовідносинах з оточуючими; вміють завести розмову при першому знайомстві; товариські, здатні прийти на допомогу; легко відгукуються на чужі потреби, готові допомогти; уміють співпереживати.

Також, учнів з високим рівнем усвідомлення значущості своїх комунікативних якостей характеризує: ефективність міжособистісної комунікації і володіння нормами спілкування; наявність комунікативної досконалості мовлення (точність, правильність, доцільність, зрозумілість тощо), знання мовного етикету тощо.

Досліджувані з середнім рівнем вираженості комунікативних якостей: здатні працювати колективно; не прагнуть до лідерства; прагнуть до створення хорошої думки про себе у оточуючих; прямолінійні, дратівливі, якщо зустрічають опір, проявляють агресію; чинять опір будь-якому впливу; невпевнені в собі, слухняні; зазвичай, не прагнуть до особистої винагороди, їм властиві самовіддача, опіка над слабкими та беззахисними.

Це вказує на наявність в основному правильних, але неповних знань і умінь для мовної взаємодії; недостатньо розвиненої комунікативної системи, що потребує вдосконалення комунікативних якостей.

Аналіз результатів показав, що досліджувані з низьким рівнем вираженості комунікативних якостей: не здатні працювати колективно та для колективу; бажають бути лідерами, але не прагнуть до цього; не упевнені в собі; у них відсутня емпатія; скептично ставляться до оточуючих; боязкі, готові поступитися без суперечки; вважають за краще підкорятися іншим; у спілкуванні з оточуючими проявляють зайву поблажливість, яка поєднується з деякими відтінками конформізму; безкорисливо жертвують своїми інтересами.

Низький рівень комунікативної компетентності визначає негативне ставлення до значущості даного виду компетентності у власній навчальній діяльності. Таких учнів характеризує помилкове визначення сутності комунікативних якостей особистості, невірне уявлення про комунікативну компетентність.

Таким чином, емпіричне дослідження показало, що у більшості учнів загальноосвітніх

навчальних закладів переважає середній рівень комунікативної компетентності. Таких школярів характеризує надзвичайна допитливість, бажання цікавих контактів і активної взаємодії із співрозмовниками, а також достатня терплячість у спілкуванні з іншими. Такі учні без неприємних хвилювань зустрічаються з новими людьми, однак не люблять гучних компаній, непотрібної багатослівності, які викликають у них роздратування.

Середній рівень комунікативної компетентності вказує на те, що школярі мають бажання активно спілкуватися, у жодному разі не обмежують коло своїх інтересів, відстоюють власну думку. Проте "потенціал" цих схильностей не відрізняється високою стійкістю. Таким учням необхідно систематично прагнути формувати й розвивати свій комунікативний потенціал.

Незважаючи на наявність переважаючої більшості школярів загальноосвітніх навчальних закладів з середнім і високим рівнями сформованості комунікативної компетентності, існує і досить велика кількість школярів з низьким рівнем прояву комунікативної компетентності. Це вказує на важливість розробки системи тренінгових занять щодо підвищення рівня комунікативної компетентності, проведення подальших експериментальних досліджень щодо встановлення чинників впливу на формування комунікативної компетентності. Водночас, необхідним є створення у навчальному процесі таких комунікативних ситуацій, які б допомагали всебічному розвитку особистості. Усе це можливе за допомогою впровадження інтерактивного навчання; розширення видів спільної роботи школярів, їх комунікативного досвіду; можливості задіювати у процесі навчання не тільки свідомість школяра, але й його відчуття, емоції, вольові якості; забезпечення комплексного особистісного розвитку.

Література

1. *Батаршев А.В.* Психодиагностика готовности к общению / Анатолий Васильевич Батаршев. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 176 с.
2. *Бондар С.* Компетентність особистості – інтегрований компонент навчальних досягнень учнів / С. Бондар. – Педагогіка в школі. – 2003. – № 2. – С. 8-9.
3. *Жуков Ю.М.* Введение в практическую и социальную психологию: учебное пособие / Ю.М. Жуков, Л.А. Петровская, О.В. Соловьева. – М.: Наука, 1994. – 255 с.
4. *Загальна психологія: підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.* – К.: Каравела, 2009. – 464 с.
5. *Захаров В.П.* Социально-психологический тренинг: учебное пособие / В.П. Захаров, Н.Ю. Хрящева. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 55 с.
6. *Мащак С.О.* Комунікативна компетентність особистості як соціально-психологічна проблема / С.О. Мащак // Проблеми сучасної психології. – Вип. 11. – Кам'янець-Подільський: Аксиома, 2011. – С. 435-444.
7. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: ок. 57000 слов / С.И. Ожегов; под ред. Н.Ю. Шведовой. – 15-е изд. – М.: Русский язык, 1984. – 816 с.
8. *Оценка уровня общительности (тест В.Ф. Ряховского) // Большая энциклопедия психологических тестов / Авт.-сост. А.А. Карелин.* – М.: Эксмо, 2009. – С. 290-291.
9. *Петровская Л.А.* Теоретические и методологические проблемы социально-психологического тренинга / Лариса Андреевна Петровская. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 162 с.
10. *Почепцов Г.Г.* Теория коммуникации / Георгий Георгиевич Почепцов. – М.: Ваклер; К.: Рефл-бук, 2001. – 656 с. – (Образовательная литература).

11. Равен Д. Компетентность в современном обществе / Джон Равен. – М.: Дело, 2002. – 224 с.
12. Райгородский Д.Я. Психодиагностика персонала. Методика и тесты. I том / Д.Я. Райгородский. – М.: Бахрах-М, 2007. – 440 с.

В статье сделана попытка проанализировать сущность и особенности развития коммуникативной компетентности школьников общеобразовательных учебных заведений. Рассмотрено понятие коммуникации и компетентности в научных источниках. На основе синтеза данных понятий определено понятие коммуникативной компетентности. Выделены уровни развития коммуникативной компетентности.

В статье проанализированы результаты экспериментального исследования относительно выявления уровня коммуникативной компетентности школьников. Показано, что в большинстве учеников общеобразовательных учебных заведений преобладает средний уровень коммуникативной компетентности. В то же время существует достаточно большое количество школьников с низким уровнем проявления коммуникативной компетентности с которыми необходимо проводить тренинговые занятия повышения уровня коммуникативной компетентности.

The gist and features of development of the communicative competence of schoolboys of general educational establishments has made an attempt to analyse in the article. The concept of communication and competence has considered in the scientific sources. On the basis of synthesis of these concepts defined the concept of communicative competence. The levels of development of communicative competence have selected.

The results of experimental research about identify the level of communicative competence of schoolboys have analysed in the article. It was found that in the most students of general educational establishments prevailed the middle level of communicative competence. At the same time, there are quite a number of students with the low level of communicative competence with which is necessary to conduct training lessons improve communicative competence.

Статтю подано до друку 14.11.2013.

© 2013 р.

Л. М. Співак (м. Київ)

МЕТОДОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ЮНОСТІ

Постановка проблеми. Проблема розвитку національної самосвідомості особистості юнацького віку залишається однією із стрижневих для сучасної вітчизняної вікової та педагогічної психології. Так, знаний український вчений І.Д. Бех [3] наголосив на тому, що сьогодні перед молодими людьми постають різноманітні суспільно значущі завдання, які їм необхідно більш-менш успішно розв'язувати у вельми складних і динамічних умовах сучасного соціуму. За переконаннями психолога, кожному наставникові важливо з'ясувати сутність цих завдань і допомогти юнакові правильно побудувати власну життєво-смыслову програму. Одне з таких завдань, на думку вченого, пов'язано з процесом національної ідентифікації особистості в юності. Тоді як цей процес є невід'ємним від розвитку національної самосвідомості особистості.